

Andreas Heinz. *Die sonn- und feiertägliche Pfarrmesse im Landkapitel Bitburg-Kyllburg der alten Erzdiözese Trier von der Mitte des 18. bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts.* Trier 1978 ss. XXXII+479. Trierer Theologische Studien. Bd. 34.

Model parafialnej służby Bożej, której centrum jest celebracja niedzielnej i świątecznej Eucharystii, ukształtował się w minionych stuleciach. Nie jest jednak prawdą, że ta istotna forma duszpasterstwa parafialnego nie podlegała lokalnym specyfikacjom i zmianom w okresie potrydenckiego uniformizmu liturgicznego. Potwierdzają to zarówno wyniki badań H. Reifenberga (*Messe und Missalien im Bistum Mainz seit dem Zeitalter der Gotik.* Münster 1960 i *Sakramente, Sakramentalien und Rituale im Bistum Mainz seit dem Spätmittelalter unter besonderer Berücksichtigung der Diözesen Würzburg und Bamberg.* Bd. 1-2. Münster 1971-1972) jak recenzowana dysertacja A. Heinza, uwzględniająca ok. 120 parafii, czyli teren archidiakonatu (archiprezbiteratu) Bitburg-Kyllburg w dawnej diecezji Trewir. Obok waloru metodologicznego praca zasługuje na uwagę polskiego czytelnika ze względu na swe interesujące wyniki, dla których licznych analogii należałoby szukać na terenie Polski.

Szczegółowe omówienie sprawowania Eucharystii w niedziele i święta (s. 129-457) poprzedził autor uwagami ogólnymi (s. 13-128), poświęconymi charakterystyce samego terenu badań, jego kościelnej organizacji, lokalnej specyfice służby Bożej w diecezji, obowiązkowi udziału we mszy św. w dni nakazane oraz współuczestnikom sprawowanej Eucharystii: ludowi, witykusom, śpiewakom, zakrystianom i duchownym. Cezura czasowa pracy obejmuje czasy niemieckiego oświecenia (1750-1850), które w swojej reformie życia religijnego położyło mocny akcent na ożywienie niedzielnej służby Bożej. Bazę źródłową opracowania stanowiły dawne prawa wspólnot lokalnych (Weistümer), zwyczaje parafialne (*consuetudines parochiales*), wizytacje parafialne, postanowienia kurii biskupiej, rzymskie i miejscowe księgi liturgiczne, katechizmy, śpiewniki i modlitewniki. Problematyka pracy koncentruje się na pytaniu, jak lud wyrażał swój udział w celebracjach niedzielnej Eucharystii oraz na jakie formy duszpasterstwa mszalnego zwracano uwagę, by zaktywizować czynne zaangażowanie wiernych w liturgii i podnosić ich świadomość religijną.

Jest rzeczą charakterystyczną, że w udziale ludu w liturgii mszalnej na terenie diecezji Trewir można zauważyć znaczne różnice między tym, co postulowały rubryki rzymskich ksiąg liturgicznych a praktykami lokalnymi, które zatrzymały wiele reliktywów stylu duszpasterstwa i cech religijności, wypracowanych jeszcze w średniowieczu lub czasach późniejszych. Oto ważniejsze z tych tradycji:

1. Mszę parafialną okresu wielkanocnego oraz niektórych obchodów nadzwyczajnych poprzedzało pokropienie wodą święconą oraz procesja dookoła kościoła. W czasie wielkanocnym niesiono podczas tego pochodu świecę paschalną i krucyfiks z Bożego Grobu, który cały ten okres był umieszczony przy ołtarzu głównym. Wśród śpiewów procesyjnych można wymienić: *Vidi aquam*, *Regina coeli*, *Salve festa dies*, zaś przy dłuższej trasie miały zastosowanie pieśni wielkanocne w języku ludowym lub recytacja różańca.

2. Normalną formą niedzielnej liturgii była msza łacińska, w czasie której chór mężczyzn, zasiadających w ławkach (stallach) po lewej i prawej stronie głównego ołtarza śpiewał zmienne części mszalne: w adwencie — *Rorate coeli*, w okresie Bożego Narodzenia — *Puer natus est nobis*, w czasie Przedpościa i Wielkiego Postu — *Intret oratio mea*, w okresie wielkanocnym — *Resurrexi*, po Zesłaniu Ducha Świętego — *Spiritus Domini*, po Trójcy Świętej — *Benedicta sit sancta Trinitas*, w uroczystości ku czci świętych — *Gaudeamus omnes* a w święta maryjne — *Salve sancta parens*.

3. Mimo zakazów liturgii trydenckiej było nadal w użyciu maryjne *Gloria*, a także skrócone postacie *Chwała na wysokości* i *Wierzę w Boga*. Powszechnym był ponadto zwyczaj, że wyznanie wiary śpiewano lub odmawiano przed kazaniem. Do połowy ubiegłego stulecia pozostawały w użyciu liczne sekwencje średniowieczne. Mszał trewirski z 1610 r. zawierał jeszcze 36 sekwencji. Strofy bardziej znanych sekwencji, np. *Victimae paschali* z okresu wielkanocnego, czy bożonarodzeniowej *Grates nunc omnes*, wykorzystywano niejednokrotnie jako śpiewy międzylekcyjne, zamiast graduła i wersetu *Alleluia*.

4. Do mszy parafialnej włączona była rozbudowana część liturgii Słowa w języku narodowym, czyli kazanie (*pronaos*). Obejmowało ono odczytanie lekcji i ewangelii, poprzedzane na wstępie pozdrowieniem uczestników liturgii, tak jak to ma miejsce i dziś, wezwanie Ducha Świętego przez odmówienie *Ojcze nasz* i *Zdrowaś* lub w okresie Wielkiego Postu odśpiewanie specjalnej pieśni przed samym kazaniem. Należy przy tym zaznaczyć, że najstarsze obecnie niemieckie pieśni postne były przez proboszcza intonowane przed kazaniem na ambonie. Kazanie poprzedzane przez *Credo* trwało z reguły 1 godzinę i składało się przeważnie z homilii nawiązujących do tekstu

lekcji lub ewangelii oraz z katechezy, przeznaczonej dla dorosłych. Do tekstów katechetycznych dołączano *Spowiedź powszechną* i modlitwę w różnych intencjach, ze szczególnym wspomnieniem zmarłych, zwłaszcza z ostatniego roku. Interesującym reliktem dawnej praktyki pokutnej był zwyczaj, że publiczni grzesznicy czynili ją w czasie mszy parafialnej, na oczach całej wspólnoty.

5. Szczytowym punktem mszy było podniesienie. Zdarzało się, że niektórzy wier- ni, podobnie jak w średniowieczu, opuszczali kościół po zobaczeniu hostii, wychodząc z przekonania, że przeistoczenie i podniesienie to najważniejszy moment mszy św. Zresztą samą mszę odprawiano dalej po cichu (z wyjątkiem wielkich uroczystości), a lud śpiewał w tym czasie pieśni eucharystyczne w języku narodowym.

6. Dniami przyjmowania komunii św. przez pobożnych były cztery wielkie uro- czystości doroczne: Boże Narodzenie, Wielkanoc, Zesłanie Ducha Świętego oraz Wszy- stkich Świętych lub Wniebowzięcie NMP. W te dni była utrzymana w zwyczaju także procesja ofiarna dookoła ołtarza z obowiązkiem złożenia określonej ofiary na mensie ołtarza. Przy komunii rozdawano powszechnie komunikującym jeszcze w XVIII w. wino.

7. Jako formę czci Najśw. Sakramentu trzeba wymienić spotykany w niektó- rych parafiach zwyczaj zapalania dodatkowych świec na przeistoczenie przez wy- znaczonych do tego przedstawicieli wspólnoty (bractwa). Interesujące są ponadto liczne typy mszy z wystawieniem Najśw. Sakramentu oraz błogosławienia nim, przy śpiewie strof określonego hymnu łacińskiego. Należy ponadto wspomnieć, że w miesiącach letnich śpiewano uroczyste prolog ewangelii św. Jana na zakończenie Mszy św. jako formę błagalnej prośby o dobrą pogodę. Nie znane było natomiast w diecezji Trewir błogosławieństwo Najśw. Sakramentu dla uproszenia pogody, które nagminnie spotyka się w południowych Niemczech.

8. Szczególnym jednak owocem oświeceniowej odnowy mszy św. stało się wpro- wadzenie uroczystej mszy śpiewanej z pieśniami w języku niemieckim (*Deutsches Hochamt*). Już pierwszy, oficjalny śpiewnik diecezji trewirskiej z 1846 r. zna tę formę niedzielnej służby Bożej, której specyfiką nie było to, że lud śpiewał pieśni w języku narodowym, ale iż śpiewy mszalnego *Proprium* i *Ordinarium* zostały za- stąpione przez niemieckie pieśni mszalne, a przez to zanikła forma śpiewu chora- łowego i sama instytucja specjalnej grupy wykonujących go śpiewaków. Ten właś- nie model udziału wiernych w liturgii niedzielnej utrzymany został w licznych parafiach aż do ostatniej reformy liturgicznej. Podczas tych celebracji kapłan recy- tował po cichu łacińskie części formularza a lud śpiewał pieśni mszalne.

Omówiony tu typ udziału wiernych w liturgii mszalnej stał się bliższy ludowi, aniżeli ściśle określone przez rubryki formy eucharystycznej liturgii rzymskiej. Praca Heinza ujawnia ważną tendencję potrydenckiej liturgii mszalnej, tzn. podjętą w okresie oświecenia próbę jej odnowy, której paraleli możnaby szukać do ostat- niej reformy. Oświeceniowy typ udziału we mszy przyjął się także w Polsce (prace J. Bielawskiej, Z. Wita), choć i u nas nie przekreślił wcześniejszych tradycji lokal- nych, które zachowały elementy dawnego modelu celebracji mszalnych oraz typową dla nich świadomość religijną. Badanie tej specyfiki lokalnej jest niezwykle ważne dla rozpoznania tradycyjnego modelu udziału we mszy św. i podejmowanych obecnie prób kształtowania nowej świadomości eucharystycznej przy celebracjach niedziel- no-świętecznych. Praca Heinza stanowi w tej mierze dobrą bazę porównawczą.